

Nee tegen oorlog

Ton Rullmann (ton@tonrullmann.nl)

нет войне – njet vojnje – geen oorlog. Met deze hartenkreet protesteerden duizenden Russen in de dagen en weken na de inval in Oekraïne. Ook in de rest van Europa en daarbuiten werd fel geprotesteerd. De schok was groot – een aanvalsoorlog in Europa. Voor velen was het ondenkbaar dat zoiets in de 21^e eeuw nog zou plaatsvinden.

Nu, ruim een jaar later is het protest verstomd. In Rusland is het met harde hand de kop ingedrukt. In de westerse landen klinken incidenteel nog oproepen tot onderhandelen, maar in de media en op straat worden weinig anti-oorlogsgeluiden meer gehoord. Volgens enquêtes steunt een meerderheid van de Europese bevolking de oorlogspolitiek van de regeringen, al lijkt het percentage dat twijfelt of niet instemt groter dan zichtbaar wordt in het publieke debat. De overtuiging overheerst dat Oekraïne militair gesteund moet worden, kostte wat het kost. Op pacifistische geluiden wordt met verbazing of afschuw gereageerd, en dat geldt ook voor pleidooien om te onderhandelen.

Mogen er twijfels zijn over de militaire steun? Kun je bedenkingen hebben bij de wapenleveranties, zonder daarmee de Russische kant te kiezen?

Na de eerste wereldoorlog ontstond een sterke antimilitaristische beweging. Dat gebeurde ook weer tijdens de koude oorlog, en dan vooral gericht tegen de nucleaire wapenwedloop. Met de ineensstorting van het communisme en het afsluiten van verschillende wapenbeheersingsverdragen verdween de vredesbeweging naar de achtergrond. En nu moet het alternatief voor gewapende strijd en defensie-opbouw opnieuw verwoord worden. Dat is een stuk lastiger nu we midden de oorlog zitten. Wat kan het antwoord zijn op de brute wreedheid en cynische machtsuitoefening waar de Oekraïense (en Russische) bevolking aan blootgesteld is? Is het niet ontzettend logisch om je militair te verweren tegen de ongerechtvaardigde inval, om je land en je medeburgers te verdedigen? Ja, dat is ontzettend logisch en invoelbaar. En het is niet aan mij om te oordelen over de beslissing van anderen om zichzelf te verdedigen, en om dat met militaire middelen te doen. Ik kan wel iets zeggen over de wijze waaróp de strijd gevoerd wordt, en over de manier waarop “wij” (andere Europese landen en de VS) betrokken zijn bij de oorlog en over de richting van onze bemoeienissen.

Deze manier van oorlog voeren is onaanvaardbaar. In een jaar tijd zijn er aan beide zijden samen minstens 200.000 doden en gewonden gevallen; sommige schattingen spreken zelfs van 320.000 (Washington Post, 13 maart). Aan Russische kant worden soldaten wreed geofferd door ze slecht bewapend op de vijandelijke linies af te sturen, met de bedoeling dat het geweervuur van de Oekraïners hun positie verraadt waarna een nieuwe aanvalsgolf kan volgen. Het doet denken aan de loopgravengevechten uit de eerste wereldoorlog. Tienduizenden sneuvelen, terwijl de fronten nauwelijks veranderen. Gemobiliseerde Russen worden soms zonder veel voorbereiding en zonder duidelijke orders de gevechten in gestuurd. Het Oekraïense leger was beter getraind en voorbereid, maar in toenemende mate moeten de gaten opgevuld worden door minder goed geoefende dienstplichtigen (Washington Post, 13 maart). Aan beide zijden wordt het recht op dienstweigering geschonden. Oekraïense mannen mogen in het algemeen hun land niet verlaten, en verschillende dienstweigeraars zijn tot gevangenisstraffen veroordeeld. Aan beide kanten zijn oorlogsmisdaden vastgesteld, vooral gepleegd door Russen, maar ook door Oekraïners.

Vanaf het begin is de strijd niet beperkt tot het slagveld. Burgers zijn slachtoffer van bombardementen, raketaanvallen en gruweldaden. Het leed is enorm. De infrastructuur van een heel land wordt kapot gemaakt. De wederopbouw zal 350 miljard euro kosten, volgens een schatting van de Wereldbank uit het najaar van 2022. Door de mobilisatie van aanzienlijke delen van de bevolking zijn vele gezinnen onderdeel geworden van de oorlog, in beide landen. Voor de lange termijn gevolgen hiervan is nog weinig aandacht. De angst en onzekerheid, het vervreemd raken van elkaar, psychische trauma's. Wat doet aan Russische zijde de willekeur waarmee jonge mannen het gevecht in gestuurd worden, vaak uit achtergestelde bevolkingsgroepen, met de moraal in een land? De oorlog vernietigt in Rusland wat er nog over was van een burgermaatschappij. Tenslotte heeft de verharding van het conflict grote gevolgen voor de verhouding tussen bevolkingsgroepen, en voor bijvoorbeeld de multiculturele toekomst van Oekraïne. Op dit moment is er nauwelijks ruimte voor oppositie in Oekraïne (Nieuwsuur, 17 maart).

Dit is een onverdraaglijke situatie, des te meer omdat er geen eind in zicht is. Het is een uitputtingsoorlog, die niemand kan winnen. Dat Poetin opgeeft is uiterst onwaarschijnlijk. De volgende mobilisatieronde lijkt op stapel te staan. Oekraïne heeft niet de militaire middelen om alle gebieden inclusief de Krim te kunnen heroveren. Verdere escalatie door betrokkenheid van de Navo dreigt.

Je kunt zeggen, zoals westerse leiders ook regelmatig doen, dat dit alles de schuld is van Rusland, en dat Poetin de sleutel in handen heeft. Het klopt natuurlijk dat Rusland in hoge mate verantwoordelijk is. Zij zijn een naburig land binnengevallen. Maar dat betekent niet dat het westen geen keus heeft. Wij helpen de oorlog in stand te houden. Wij leveren wapens en trainen Oekraïense militairen. Het zijn onze spullen die Russische soldaten en dienstplichtigen neermaaien. Hierbij komt dat Oekraïne niet onafhankelijk beslist over de oorlogsstrategie. De bondgenoten willen verhinderen dat Oekraïne aanvallen buiten de eigen grenzen pleegt. Er zijn militaire adviseurs aanwezig op de VS ambassade in Kiev, en onlangs werden plannen bekend van het Amerikaanse ministerie van defensie om geheime operaties in Oekraïne opnieuw te gaan ondersteunen (Washington Post, 10 februari). Volgens de New York Times en de Süddeutsche Zeitung (15 maart) werken Amerikaanse en Britse inlichtingendiensten nauw samen met het Oekraïense leger, en helpen ze bij de planning van militaire operaties. Op politiek niveau vindt voortdurend afstemming plaats. Wat zich precies achter de schermen afspeelt is grotendeels onbekend. Maar er zijn sterke aanwijzingen dat er begin april 2022 afspraken waren gemaakt voor een wapenstilstand tussen Oekraïne en Rusland (Foreign Affairs, 25 augustus), maar dat de deal niet doorging mede op advies van Boris Johnson die de verlangde veiligheids garanties niet wilde geven en niet bereid was een overeenkomst met Poetin te tekenen (Responsible Statecraft, 2 september).

Westerse politici beklemtonen voortdurend dat Oekraïne vecht voor het westen, en voor de westerse waarden. Als dat al waar is, dan moet wel daarbij gezegd worden dat Oekraïne voor ons de klappen opvangt. Wij blijven veilig, riskeren niet lijf en leden, en stimuleren Oekraïne om alles op te offeren. Economisch gezien valt de schade alleszins mee voor de westerse landen. Niet dat er geen problemen zijn, maar de facto helpt de breuk met Rusland bij de energie-transitie, en ontstaan er geweldige kansen voor de wapenindustrie. Niet lang geleden werd in een Duitse talkshow openlijk gezegd dat de toekomst van de Duitse wapenindustrie op het spel staat. Bij de toekomstige wederopbouw van Oekraïne valt voor westerse bedrijven zeer veel geld te verdienen.

Dit klinkt allemaal uiterst cynisch. Maar we moeten onze ogen niet sluiten voor het feit dat deze krachten werkzaam zijn.

Hoe langer de oorlog duurt, hoe minder valt vol te houden dat er sprake is van een rechtvaardige laat staan schone oorlog. De rechtvaardiging van het aangaan van de strijd lag en ligt in de brute overval van het ene land op het andere. Maar de situatie is nu toch ongelooflijk duister geworden. Het is een confrontatie tussen blokken, en daarin spiegelen wij de beweringen van Poetin. De Russische dictator beweert op te komen voor de verheven Russische beschaving, tegen de morele verdorvenheid van het westen en “nazi-Oekraïne”. Het westen claimt zich te willen beschermen tegen het agressieve en onbetrouwbare Rusland. Beide zijn ideologische formuleringen over een geopolitiek conflict, een machtsstrijd tussen blokken. De voormalige stafchef van de Bundeswehr, generaal Kujat, zegt dat Oekraïne ook vecht voor de geopolitieke belangen van de VS. “Want het door hen [de VS] gestelde doel is Rusland politiek, economisch en militair zodanig te verzwakken dat zij zich kunnen richten op hun geopolitieke rivaal, de enige die hun suprematie als wereldmacht kan bedreigen: China” (Emma, 4 maart). Andere commentatoren maken vergelijkbare opmerkingen. Landen in de derde wereld hebben goed door dat er een machtsstrijd tussen blokken gaande is, en weigeren partij te kiezen.

Het voert te ver om de geostrategische aspecten hier uitvoerig te bespreken. Er is veel geschreven over de vraag of de Navo een belofte geschonden heeft om niet naar het oosten uit te breiden. Ook over de uitvoering van de Minsk akkoorden valt veel te zeggen; aan beide zijden lijken ze eerder een tactisch instrument geweest te zijn. De samenwerking tussen de Navo en Rusland die in 1997 gestalte kreeg in de vorm van een “Stichtingsakte voor Wederzijdse Betrekkingen, Samenwerking en Veiligheid” werd door het westen op een laag pitje gezet na de inval in Georgië. De vraag is of er niet te veel sprake is geweest van het opzoeken van de confrontatie door diplomatieke en politieke samenwerking los te laten, terwijl tegelijk sancties maar halfhartig werden ingezet, en de economische samenwerking (gas!) voor alles ging. Bij de beoordeling van de huidige oorlog kan de geschiedenis van de verhoudingen tussen Rusland, Europa en de VS niet buiten beschouwing gelaten worden. Oud-minister Jan Pronk zei onlangs dat we veel boter op ons hoofd hebben; dat is geen excuus voor de Russische inval, maar het is wel essentieel dat de dynamiek van de machtsrelatie juist gezien wordt, om vervolgens verstandige voorstellen voor de-escalatie te kunnen ontwikkelen.

Nederland en Europa zijn in de ban van oorlogsretoriek. De Nederlandse minister van buitenlandse zaken Hoekstra zegt in een interview dat we Poetin een “bloedneus moeten slaan”, en hardheid moeten tonen. Josep Borrell, hoge vertegenwoordiger van de Europese Unie voor buitenlandse zaken en veiligheidsbeleid, zegt dat we een oorlogsmentaliteit moeten hebben. In het blad Militaire Spectator, dat uitgegeven wordt “op verzoek van de Minister van Defensie” en met een e-mailadres op het ministerie, schrijft Sergei Boeke (adviseur bij een Navo commando): “Het is dus tevens erop of eronder voor het Westen. De hoop dat onderhandelingen vroeg of laat het conflict zullen beëindigen miskent het ontbreken van vertrouwen”. Hij pleit voor een “whole of society” benadering, waarbij de defensie-industrie aanzienlijk versterkt wordt, en naar Scandinavisch voorbeeld de samenleving weerbaar wordt gemaakt. Deze geluiden laten zien hoe het conflict wordt uitvergroot, en hoe met stoere taal een remilitarisering wordt ingezet.

Het is ongelooflijk hoe snel de houding is omgeslagen. En waardoor? Wordt onze veiligheid bedreigd, serieus? Terwijl we vele malen meer uitgeven aan defensie dan Rusland, en intussen ontdekt hebben hoe slecht georganiseerd het Russische militaire apparaat is. De angst in de

Baltische staten is voorstelbaar, maar ze zijn al lid van de Navo. Is militaire expansie werkelijk het beste antwoord? Als je constateert dat vertrouwen ontbreekt, zou je dan niet moeten gaan werken aan het opbouwen van vertrouwen, in plaats van het verder af te breken?

De verdediging van Oekraïne is heel snel onderdeel geworden van een veel grotere geopolitieke strijd. Morele principes ("Oekraïne is één van ons en vecht voor onze waarden") worden gebruikt om remilitarisering van westerse samenlevingen te rechtvaardigen. De ongekende wapensteun is níet in de eerste plaats een reactie op de schending van de rechten van Oekraïners. Want waarom wordt de steun nu juist in dit conflict geleverd, en niet – of veel beperkter – in de vele andere humanitaire conflictsituaties op aarde? Het antwoord is eenvoudig dat hier rechtstreeks de (vermeende) eigenbelangen van westerse staten in het geding zijn. Dát is de reden voor de "Zeitenwende". Daarom is het volstrekt legitiem om vragen te stellen bij escalerende wapenleveranties, en op te roepen tot onderhandelingen. Dat heeft niets te maken met het in de steek laten van mensen in Oekraïne, of met toegeeflijkheid aan Poetin.

Burgers in westerse landen mogen zich afvragen of hoge morele principes niet gebruikt worden als schaamlap voor ordinaire machtspolitiek. Het westen is solidair, maar op een manier die weinig kost. We houden het echte leed bij onszelf vandaan. Oekraïense mannen mogen sneuvelen, Navo soldaten niet. We sturen wapens waarmee anderen elkaar kunnen vernietigen, maar geen grote aantallen waarnemers of vredestroepen. Zelfs het denken hierover lijkt nog niet eens begonnen. Zoals Jan Pronk opmerkte: waar is de secretaris-generaal van de Verenigde Naties?

Het is aan de mensen in Oekraïne om te oordelen of hun verzet de offers waard is. Het is aan ons – de burgers en regeringen van andere landen – om te besluiten of we escaleren of de-escaleren, om te bedenken of we het blok-denken en de vijandbeelden willen versterken of afzwakken, en om eventueel andere oplossingen te forceren.

Hoe zouden andere oplossingen er uit zien? Er gaat nu veel te weinig aandacht naar onderhandelen en diplomatie. Het lijkt een besmette activiteit: je praat toch niet met een dictator als Poetin? De misvatting is dat onderhandelen hetzelfde is als een compromis sluiten, of zelfs toegeven. Dat er wel degelijk met Rusland afspraken te maken zijn bewijst de deal over de export van graan uit Oekraïne. Ook is er succesvol onderhandeld over de situatie bij de kernreactoren in Zaporizja. Hoe dan ook: zit er iets anders op dan gaan onderhandelen, hoe onaangenaam het ook mag voelen? Het alternatief is doorvechten tot .... ja, tot wat eigenlijk? Wat betekent het dat Oekraïne moet winnen? Moet de Krim terugveroverd worden? Wat is de kans dat Poetin dat politiek niet overleeft, en met welk regime of ineenstortend land krijgen we dan te maken? Het alternatief lijkt een uitputtingsstrijd waarbij nog veel meer slachtoffers gaan vallen. Is er werkelijk een keuze om níet te gaan onderhandelen?

Jan Pronk heeft er in een voordracht tijdens een symposium op 17 februari (Peace in Ukraine – Time to talk) op gewezen dat onderhandelingen niet hoeven te beginnen bij de situatie in Oekraïne. Hij pleit hartstochtelijk voor gesprekken over een nieuwe veiligheidsstructuur in Europa. Er was een kans aan het einde van de Koude Oorlog, maar die is niet benut. Er leek een samenwerking tussen Navo en Rusland op gang te komen, maar een overkoepelende Europese orde is er nooit gekomen, en in plaats daarvan is de Navo versterkt. Pronk zegt ook dat er – nu al – begonnen kan worden met "talks about talks", met andere woorden: gesprekken om te bespreken hóe je de onderhandelingen wilt gaan voeren. Je kunt het ook gaan hebben over

vertrouwenwekkende maatregelen: stappen die de-escalerend werken, in ruil waarvoor de andere partij ook stappen doet.

Andere oplossingen vragen ook om een andere manier van kijken bij onszelf. Om te beginnen de bereidheid om naar ons eigen aandeel te kijken. Wij zijn niet automatisch de goede partij omdat we het zo graag over mensenrechten hebben. Het westen heeft een rol gespeeld in de dynamiek na de ineenstorting van de Sovjet-Unie, en die moet geanalyseerd en onder ogen gezien worden. Op de agressie van Rusland in Tsjetsjenië, Georgië en de Donbas is tweeslachtig gereageerd: politiek-militaire verharding, naast economische samenwerking (gasleveranties, weinig effectieve sancties). Was het verstandiger geweest om militair minder confronterend op te treden, en de politieke en diplomatieke dialoog te blijven voeren, gekoppeld aan harde sancties die ook onszelf pijn zouden doen? Ook nu nog kiezen we volgens sommige deskundigen voor sancties die niet zo hard zijn. De recente aanklacht tegen Poetin door het Internationaal Strafhof lijkt dan wel weer een stevige maatregel, maar zoals advocaat Geert-Jan Knoops betoogt (Volkskrant, 20 maart) is het de vraag of die niet veel te vroeg komt, en bijvoorbeeld de deelname van Poetin aan toekomstige vredesonderhandelingen bemoeilijkt. Zit het morele gelijk hier de praktische diplomatie in de weg?

Andere oplossingen betekenen ook: aanpakken van de oorlogscultuur. Stop met denken dat grootschalig geweld een oplossing kan zijn voor problemen tussen landen. Verwacht niet langer dat met militair geweld tussen landen zaken rechtgezet kunnen worden. Het is merkwaardig dat het geloof in de militaire oplossing zo hardnekkig is, terwijl we bij problemen op andere gebieden – denk bijvoorbeeld aan de ongelijke welvaartsverdeling – veel minder snel geneigd zijn oplossingen af te dwingen, omdat we, al dan niet terecht, vinden dat het “niet mogelijk” is. De grote uitdaging is om als samenleving, nationaal en internationaal, te leren om civiele structuren en methoden te ontwikkelen om met conflicten om te gaan. Een vredescultuur gebaseerd op civiele moed en weerbaarheid, en de vaardigheid om voorbij simpele goed/fout schema's te denken.

Uiteindelijk is de keuze welkF onrecht we willen accepteren. Een “rechtvaardige oorlog” die grote menselijke, sociale en economische vernietiging betekent, welke decennia lang doorwerkt. Of een “onrechtvaardige vrede”, waarbij aanvaard wordt dat onrecht niet met grof geweld opgelost kan worden, en langs vreedzame weg gewerkt wordt aan duurzame verandering.

Twintig jaar na de tweede wereldoorlog verwoordde Krijn Strijd het in zijn boekje “52 Vragen over oorlog en vrede” als volgt:

“Ten slotte: de oorlog 'het mindere kwaad'? Wij zullen daarbij het volgende niet mogen vergeten: het 'mindere kwaad', de oorlog dus, omvat een groot stuk door ons aan anderen toegebracht lijden. Het 'meerdere kwaad', het over ons komen van het nazisme, omvat bijna geheel het aan ons door anderen toegebracht lijden. De vraag is, lijkt mij, niet als onchristelijk te typeren of wij – zeker wanneer wij daarbij óók nog zo'n schuldig verleden hebben als dat in 1939 het geval was – als christenen niet voor dat 'meerdere kwaad' hadden moeten 'kiezen'. Onrecht lijden is niet hetzelfde als onrecht doen – het laatste is erger. En bovendien: op déze wijze onrecht lijden betekent niet: voor het onrecht passief zwichten. Nu is er dus voor het 'minste kwaad' gekozen, dat oorlog heet. Verdisconteert men daarin ook onze onmacht om na de oorlog een nieuwe volkssamenleving op te bouwen?”